

Karl Marks: Najamni rad i kapital

Uvod F. Engelsa

Ovaj rad je izlazio kao niz uvodnih članaka u „Novim rajnskim novinama” počev od 4. aprila 1849.¹[Novine „Neue Rheinische Zeitung” izlazile su u Kelnu od 1. juna 1848 do 19. maja 1849. Njihov glavni urednik bio je K. Marks.] Izrađen je na osnovu predavanja koja je Marks držao 1847. u nemačkom radničkom udruženju u Brislu. Nije izašao do kraja; reči: „Nastaviće se”, napisane ispod članka u broju 269, ostale su neispunjene usled burnih događaja koji su tada nastali: upada Rusa u Mađarsku, ustanka u Drezdenu, Izerlonu, Elberfeldu, Pfalcu i Badenu, događaja zbog kojih su i novine ugušene (19. maja 1849). Rukopis, koji bi sadržavao nastavak ovog rada, nije se našao u Marksovoj zaostavštini.

„Najamni rad i kapital” štampan je zasebno u više izdanja u obliku brošure, a poslednji put 1884, u izdanju Švajcarske zadružne štamparije, Hotingen-Cirih. Dosadašnja izdanja su verno sačuvala tekst originala. Ali pošto će ovo novo izdanje biti rastureno kao propagandni spis u ne manje od 10.000 primeraka, to mi se moralo nametnuti pitanje: da li bi u ovom slučaju i sam Marks bio za to da novo izdanje ostane neizmenjeno?

Četrdesetih godina Marks još nije bio dovršio svoju kritiku političke ekonomije. S njom je bio gotov tek krajem pedesetih godina. Zato njegovi spisi koji su izašli pre prve sveske „Priloga kritici političke ekonomije” (1859), odstupaju u ponekim tačkama od spisa snapisanih posle 1859, sadrže izraze i čitave rečenice koje, s gledišta docnijih spisa, izgledaju nezgodne i čak netačne. I samo se po sebi razume da u običnim izdanjima, namenjenim čitalačkoj publici uopšte, treba da dođe

do izražaja i gledište koje je pisac u svome duhovnom razvitku imao ranije, da i pisac i publika imaju neosporno pravo na neizmenjeno preštampavanje ovih starijih spisa. I u tom slučaju meni ne bi ni u snu palo na um da izmenim ijednu reč.

Druga je stvar kad je novo izdanje, možemo reći, isključivo namenjeno propagandi među radnicima. I sam bi Marks nesumnjivo doveo staro, 1849. godine datirano izlaganje u sklad sa svojim novim gledištem. I ja sam uveren da ću učiniti ono što bi i on učinio, ako u **ovom izdanju** izvršim omanje izmene i dopune koje su potrebne da se taj sklad postigne u svim bitnim tačkama. Zato unapred velim čitaocu: ova brošura nije onakva kako ju je Marks napisao 1849, nego, približno, onakva kako bi je on napisao 1891. Pored toga, pravi tekst rasturen je u tako velikom broju primeraka, da je to dovoljno dok ne budem dospeo da ga docnije u celokupnom izdanju odštampam bez izmena.

Sve se moje izmene kreću oko jedne tačke. Prema originalu, radnik prodaje kapitalisti za najamninu svoj **rad**, prema ovom tekstu – svoju **radnu snagu**. I za tu izmenu dužan sam dati objašnjenje. Objašnjenje radnicima da vide da nije ovde u pitanju puko cepidlačenje, nego naprotiv, jedna od najvažnijih tačaka cele političke ekonomije. Objašnjenje buržujima da bi se mogli uveriti koliko su neobrazovani radnici, kojima se i najteža ekonomska pitanja mogu lako objasniti, odmakli ispred naduvene „inteligencije“, kojoj takva zamršena pitanja ostaju nerešiva celog života.

Klasična politička ekonomija²[„...pod klasičnom političkom ekonomijom“, – piše Marks u „Kapitalu“ – razumemo svu ekonomiju od Petija naovamo, koja ispituje unutrašnju povezanost odnosa buržoaske proizvodnje...“ (K. Marks, „Kapital“, tom I, izd. „Kulture“, Beograd 1947, str. 45, napomena 32). Najznačajniji predstavnici klasične političke ekonomije u Engleskoj bili su A. Smit i D. Rikardo.] primila je iz industrijske prakse rasprostranjenu fabrikantovu predstavu, kao da on kupuje i plaća **rad** svojih radnika. Ova

predstava bila je sasvim dovoljna fabrikantu za vođenje posla, za knjigovodstvo i kalkulaciju cena. Ali kad je naivno prenetu u političku ekonomiju, izazvala je u njoj čudnovate zablude i zabune.

Ekonomija zatiče činjenicu da se cene svih robâ, među njima i cena one robe koju je ona zvala „radom“, neprekidno menjaju; da one skaču i padaju usled raznolikih okolnosti koje često ne stoje ni u kakvoj vezi sa proizvodnjom robe, tako da izgleda da cene po pravilu određuje puki slučaj. Ali čim se javila ekonomija kao nauka³[„Ma da je ponikla već krajem XVII veka u genijalnim glavama, politička ekonomija u užem smislu, u svojoj pozitivnoj formulaciji od strane fiziokrata i Adama Smita, ipak je u suštini čedo XVIII veka...“ (F. Engels, „Anti-Diring“, izd. „Naprijed“, Zagreb, 1945, str. 156)], jedan od prvih njenih zadataka bio je da traži onaj zakon koji se krije iza ove slučajnosti koja prividno upravlja robnim cenama, a koji u stvari upravlja samom ovom slučajnošću. U granicama neprekidnog kretanja cena, koje su čas skakale, čas padale, ona je tražila čvrstu centralnu tačku oko koje se cene kolebaju i kreću. Jednom rečju: ona je pošla od **cena** robe, da bi kao zakon koji reguliše cene našla **vrednost** robe, kojom se objašnjavaju sva kolebanja cena i na koju se sve one, na kraju krajeva, imaju svesti.

Klasična ekonomija je našla da se vrednost neke robe određuje u njoj sadržanim, za njenu proizvodnju potrebnim radom. Ona se ovim objašnjenjem zadovoljila. A za sada možemo i mi ostati pri ovome. Jedino, da ne bi bilo nesporazuma, napomenuću da je danas ovo objašnjenje postalo sasvim nedovoljno. Marks je najpre temeljito ispitaio svojstvo rada da stvara vrednost i našao da svaki rad koji je prividno ili stvarno potreban za proizvodnju neke robe ne povećava uvek vrednost te robe srazmerno količini utrošenog rada. Prema tome, ako mi danas s ekonomistima, kao što je Rikardo, prosto na prosto kažemo: vrednost robe određuje se radom potrebnim za njenu proizvodnju, mi pri tom uvek imamo u vidu ograde koje je

učinio Marks. Ovde je toliko dovoljno; više se nalazi kod Marksa u „Prilogu kritici političke ekonomije“, 1859, i u prvom tomu „Kapitala“.

Ali čim su ekonomisti ovo određivanje vrednosti radom primenili na robu „rad“, padali su iz protivrečnosti u protivrečnost. Kako se određuje vrednost „rada“? U njemu sadržanim potrebnim radom. A koliko je rada sadržano u radu jednog radnika za jedan dan, nedelju, mesec, godinu? Rad jednog dana, nedelje, meseca, godine. Ako je rad mera svih vrednosti, to i „vrednost rada“ možemo izraziti samo u radu. Ali mi ne znamo apsolutno ništa o vrednosti jednog sata rada ako znamo samo to da je ona jednaka jednom satu rada. Tako se, dakle, ni za dlaku nismo primakli svome cilju; vrtimo se stalno u krugu.

Klasična ekonomija je pokušala da to pitanje reši na drugi način; ona je rekla: vrednost neke robe je jednaka troškovima proizvodnje te robe. Ali šta su troškovi proizvodnje rada? Da bi na ovo pitanje odgovorili, ekonomisti su morali izvršiti izvesno nasilje nad logikom. Mesto da istražuju troškove proizvodnje samog rada, koji se na žalost ne mogu iznaći, oni su ispitali troškove proizvodnje **radnika**. A oni se mogu iznaći. Oni se menjaju prema vremenu i prilikama, ali za jedno određeno društveno stanje, za određeno mesto, za određenu granu proizvodnje oni su takođe određeni, bar u prilično uskim granicama. Mi živimo danas pod vladavinom kapitalističke proizvodnje, u kojoj velika, sve veća klasa stanovništva može živeti jedino radeći pod najamninu za sopstvenike sredstava za proizvodnju – alata, mašina, sirovina i sredstava za život. Na temelju ovog načina proizvodnje, troškovi proizvodnje radnika jesu suma životnih sredstava – ili njihova cena u novcu – koja su prosečno potrebna da radnika učine sposobnim za rad, da ga održe sposobnim za rad i da ga nakon njegovog puštanja rada usled starosti, bolesti ili smrti, zamene novim radnikom, dakle da omoguće potrebno množenje radničke klase. Uzmimo da je cena u novcu ovih sredstava za život prosečno tri marke

dnevno.

Naš radnik dobija, dakle, od kapitalista koji ga zapošljava najamninu od tri marke dnevno. Za to on radi kapitalistu, recimo, dvanaest časova dnevno. I ovaj kapitalist računa otprilike ovako:

Uzmimo da naš radnik – mašinski bravar – treba da izradi jedan detalj mašine, koji on svrši za jedan dan. Sirovina – gvožđe i mesing u potrebnom prethodno obrađenom obliku – neka košta 20 maraka. Potrošnja uglja za parnu mašinu, rabaćenje same te mašine, struga i ostalog alata kojim naš radnik radi, predstavlja, za jedan dan i na jednog radnika, vrednost od 1 marke. Najamnina za jedan dan je po našoj pretpostavci 3 marke. To iznosi za dotični detalj mašine 24 marke. Ali kapitalist izračuna da od svojih mušterija dobije za to prosečnu cenu od 27 maraka, dakle 3 marke preko svojih troškova.

Otkuda ove 3 marke koje kapitalist dobija? Prema tvrđenju klasične ekonomije, robe se prosečno prodaju po svojim vrednostima, tj. po cenama koje odgovaraju potrebnim količinama rada koje se u tim robama sadrže. Prosečna cena našeg dela mašine – 27 maraka – bila bi, dakle, jednaka njegovoj vrednosti, jednaka količini u njemu sadržanog rada. Ali od ovih 27 maraka, 21 marka bila je već gotova vrednost pre no što je naš mašinski bravar počeo raditi. 20 maraka se nalaze u sirovini, 1 marka u uglju sagorelom za vreme rada, ili u mašinama i alatima koji su upotrebljeni i u odgovarajućem iznosu izgubili od svoje proizvodne sposobnosti. Ostaje 6 maraka koje su dodate vrednosti sirovine. Ali ovih šest maraka, po pretpostavci samih naših ekonomista, mogu da dolaze jedino od rada koji je naš radnik dodao sirovini. Njegov dvanaestočasovni rad stvorio je, prema tome, novu vrednost od šest maraka. Vrednost njegovog dvanaestočasovnog rada bila bi, dakle, ravna šest maraka. Tako bismo, najzad, pronašli šta je „vrednost rada“.

„Stoj!”, uzvikuje naš mašinski bravar. „Šest maraka? Ali ja sam dobio samo tri marke! Moj kapitalist zaklinje se svim i svačim da je vrednost mog dvanaestočasovnog rada samo tri marke, i ako mu zatražim šest, smeje mi se. Kako se to slaže?”

Ako smo gore ušli sa našom vrednošću rada u krug bez izlaza, sada smo tek zapali u nerazrešivu protivrečnost. Tražili smo vrednost rada, a našli smo više no što nam je trebalo. Za radnika je vrednost dvanaestočasovaog rada tri marke, za kapitalista šest maraka, od kojih on tri daje radniku kao najamninu, a tri meće u svoj džep. Prema tome rad kao da nema jednu vrednost, već dve, i uz to vrlo različite!

Protivrečnost biva još apsurdnija čim svedemo vrednosti izražene u novcu na radno vreme. Za dvanaest časova rada stvorena je nova vrednost od šest maraka. Prema tome, za šest časova tri marke – tj. suma novca koju radnik dobija za dvanaest časova rada. Za dvanaestočasovni rad radnik dobija kao ekvivalent proizvod od šest časova rada. Prema tome, ili rad ima dve vrednosti, od kojih je jedna dva puta koliko druga, ili je dvanaest jednako šest! U oba slučaja ispada čista besmislica.

Možemo se vrteti i okretati koliko hoćemo, iz ove protivrečnosti nemamo kud, dokle god govorimo o kupovini i prodaji rada i o vrednosti rada. To se ekonomistima i dogodilo. Poslednji izdanak klasične ekonomije, Rikardova škola, najviše je propala zbog nemogućnosti rešenja ove protivrečnosti. Klasična ekonomija je zapala u ćorsokak. Čovek koji je našao izlaz iz tog ćorsokaka bio je Karl Marks.

Što su ekonomisti smatrali kao troškove proizvodnje „rada”, to su bili troškovi proizvodnje ne rada, nego samog živog radnika. I što je ovaj radnik prodavao kapitalistu, to nije bio njegov rad. „Čim njegov rad stvarno otpočne”, veli Marks, „prestao mu je pripadati, pa ga dakle ne može više ni prodavati”. On bi mogao prodati jedino svoj **budući** rad, tj. primiti na sebe obavezu da određeni posao uradi za određeno

vreme. Ali time on ne prodaje rad (koji ima tek da se obavi), nego za određeno vreme (pod nadnicu) ili za određeni posao (od komada) stavlja kapitalistu na raspolaganje za izvesnu nagradu svoju radnu snagu: radnik daje u najam, odnosno prodaje svoju **radnu snagu**. Ali ova radna snaga je srasla sa njegovom ličnošću i nerazdvojna je od nje. Troškovi proizvodnje radne snage poklapaju se prema tome s troškovima proizvodnje radnika; što su ekonomisti zvali troškovima proizvodnje rada, to su troškovi proizvodnje radnika, a s tim i radne snage. I tako se možemo od troškova proizvodnje radne snage vratiti na **vrednost** radne snage i odrediti količinu društveno potrebnog rada koji se traži da se proizvede radna snaga određenog kvaliteta, – kao što je to Marks uradio u odeljku o kupovini i prodaji radne snage („Kapital”, tom I, glava IV, 3 odeljak).

Šta biva sad, pošto radnik proda svoju radnu snagu kapitalistu, tj. pošto mu je za ugovorenu nagradu – od vremena ili komada – stavi na raspolaganje? Kapitalist uvodi radnika u svoju radionicu ili fabriku, gde se već nalaze svi predmeti potrebni za rad: sirovine, pomoćni materijal (ugalj, boje, itd), alat, mašine. Tu radnik počinje argatovati. Neka je njegova nadnica 3 marke kao gore – pri čemu je svejedno da li ih zarađuje od vremena ili od komada. I ovde ćemo uzeti, kao i gore, da radnik svojim radom za dvanaest časova dodaje utrošenim sirovinama novu vrednost od šest maraka, koju kapitalist realizuje pri prodaji gotovog proizvoda. Od toga plaća radniku 3 marke, a 3 marke zadržava za sebe. Ako radnik za dvanaest časova stvori vrednost od šest maraka, onda za šest časova stvori vrednost od 3 marke. Za šest časova rada on je, dakle, kapitalistu već nadoknadio protivvrednost od tri marke koju je dobio kao najamninu. Posle šest časova rada obojica su kvit, jedan drugom ni pare ne duguje.

„Stoj!” uzvikuje sada kapitalist. „Ja sam najmio radnika za ceo dan, za dvanaest časova. Šest časova su samo pola dana. Zato na posao, dok ne prođe i drugih šest časova – tek tada smo kvit!” I radnik se u stvari mora povinovati „slobodno”

sklopljenom ugovoru, po kom se obavezao da za proizvod rada koji košta šest radnih časova radi punih dvanaest časova.

Isto je tako i s najamninom od komada. Uzmimo da naš radnik izradi za 12 časova 12 komada robe. Svaki komad košta sirovine i rabaćenja 2 marke, a prodaje se za $2\frac{1}{2}$ marke. Kapitalist će, pri istim ostalim uslovima kao gore, platiti radniku 25 pfeniga od komada; za dvanaest komada to iznosi 3 marke i radniku je potrebno dvanaest časova da bi ih izradio. Kapitalist dobija za 12 komada 30 maraka; kad se odbiju 24 marke za sirovinu i rabaćenje, ostaje 6 maraka, od kojih 3 daje radniku kao najamninu, a tri zadržava za sebe. Sve kao i gore. I ovde radnik radi šest časova za sebe, tj. da odradi svoju najamninu (po pola sata na svaki od dvanaest časova), a šest časova za kapitalista.

Teškoća s kojom ni najbolji ekonomisti nisu izlazili na kraj dokle god su polazili od vrednosti „rada” – iščezava čim mesto toga pođemo od vrednosti „**radne snage**”. Radna snaga je roba u našem današnjem kapitalističkom društvu, roba kao svaka druga, ali ipak sasvim osobita roba. Naime, ona ima naročito svojstvo, snagu da stvara vrednost, da bude izvor vrednosti, i to, pri umesnoj upotrebi, izvor veće vrednosti nego što je sama ima. Pri sadašnjem stanju proizvodnje čovečja radna snaga proizvodi za jedan dan ne samo veću vrednost nego što sama ima i košta; sa svakim novim naučnim otkrićem, sa svakim novim tehničkim pronalaskom raste višak dnevnog proizvoda radne snage preko njenih dnevnih troškova, skraćuje se, dakle, onaj deo radnog dana za koji radnik odradi svoju nadnicu, a produžava se, s druge strane, onaj deo radnog dana za koji on mora da **pokloni** svoj rad kapitalistu, za koji mu radi besplatno.

I to je ekonomsko uređenje celog našeg današnjeg društva: samo radnička klasa je ta koja proizvodi sve vrednosti. Jer vrednost je samo drugi izraz za rad, onaj isti izraz kojim se u našem današnjem kapitalističkom društvu označava količina društveno potrebnog rada koja je sadržana u nekoj robi. Ali

ove vrednosti što ih radnici proizvode – ne pripadaju radnicima. One pripadaju sopstvenicima sirovina, mašina i alata i predujmljenih sredstava, koji omogućuju ovim sopstvenicima da kupuju radnu snagu radničke klase. Prema tome, od čitave mase proizvoda koju je proizvela, radnička klasa dobija natrag samo jedan deo. I, kao što smo gore naveli, onaj drugi deo, koji kapitalistička klasa zadržava za sebe, ili možda još deli sa klasom zemljoposjednika – sa svakim je novim pronalaskom i otkrićem veći, dok onaj deo što pripada radničkoj klasi (računajući po broju glava) ili raste vrlo lagano i neznatno, ili nikako, a ponekad može čak i da pada.

Ali ovi pronalasci i otkrića, koji sve brže potiskuju jedno drugo, ova proizvodnost ljudskog rada, koja se povećava iz dana u dan u dosad nečuvenoj meri, stvaraju na kraju sukob, u kom današnja kapitalistička privreda mora propasti. Na jednoj strani neizmerna bogatstva i obilje proizvoda kojim prisvajajući nisu u stanju da rukuju. Na drugoj strani velika masa društva proletarizovana, pretvorena u najamne radnike i na taj način onesposobljena da nabavi ono obilje proizvoda. Zbog pocepanosti društva na jednu malu, prebogatu i jednu veliku klasu najamnih radnika bez igde ičega, ovo se društvo na jednoj strani davi u svome sopstvenom izobilju, dok na drugoj strani velika većina njegovih članova ili je jedva malo ili nije nimalo zaštićena od krajnje nemaštine. Ovo stanje postaje svakim danom sve besmislenije i – nepotrebnije. Ono se **mora** ukloniti, ono se **može** ukloniti. Ostvarljivo je novo društveno uređenje, u kome će nestati današnjih klasnih razlika i u kom će – možda posle izvesnog kratkog, nešto oskudnog, ali u svakom slučaju moralno vrlo korisnog prelaznog vremena – putem planskog iskorišćavanja i razvijanja već postojećih ogromnih proizvodnih snaga svih članova društva, uz podjednaku obavezu rada, stajati na raspolaganju svima podjednako, i u sve većem izobilju, sredstva za život i uživanje, za razvijanje i primenu svih telesnih i duhovnih sposobnosti. A da su radnici sve više rešeni da izvojuju ovo novo društveno uređenje, posvedočiće, na obema stranama Okeana, sutrašnji prvi maj, i

nedelja, treći maj⁴[Engleski sindikati praznovali su kao Međunarodni proleterski dan prvu nedelju posle 1. maja, koja je 1891. padala 3 maja.].

Fridrih Engels

London, 30 aprila 1891.

Uvod je napisan za zasebno izdanje „Najamnog rada i kapitala” koje je izašlo u Berlinu 1891.⁵[Preveo Dimitrije Tucović (K. Marks – F. Engels, Izabrana dela I, Kultura, Beograd 1949, str.52-86)]

Najamni rad i kapital

I

S raznih strana prebacivano nam je što nismo izložili **ekonomske odnose**, koji su materijalna osnova sadašnjim klasnim i nacionalnim borbama. Mi smo ove odnose namerno samo tamo dodirivali, gde se oni u političkim sukobima neposredno nameću.

Trebalo je, pre svega, propratiti klasnu borbu u njenom svakodnevnom toku i, na osnovu istorijskog gradiva koje se zateklo ili koje se iznova iz dana u dan stvara, empirički pokazati da su s podjarmljivanjem radničke klase, koja je dala Februar i Mart⁶To jest revoluciju od 23-24. februara 1848. u Parizu, 13. marta u Beču i 18. marta u Berlinu., u isto vreme bili pobeđeni i njeni protivnici – buržoaski republikanci u Francuskoj, a na celom evropskom kontinentu građanske i seljačke klase koje su se borile protiv feudalnog apsolutizma; da je pobeda „čestite republike” u Francuskoj bila u isto vreme poraz nacija koje su na Februarsku revoluciju bile odgovorile herojskim ratovima za nezavisnost; da je naposljetku sa porazom revolucionarnih radnika Evropa ponova dopala starog

dvostrukog ropstva, **englesko-ruskog** ropstva. Junska borba u Parizu, pad Beča, tragikomedija berlinskog novembra 1848, očajni napori Poljske, Italije i Mađarske, izgladnelost Irske – to su bili glavni momenti koji karakterišu evropske klasne borbe između buržoazije i radničke klase, na kojima smo pokazali da svaki revolucionarni ustanak, ma koliko njegov cilj izgledao da je daleko od klasne borbe, mora propadati sve dotle dokle ne pobedi revolucionarna radnička klasa, da svaka socijalna reforma ostaje utopija sve dotle dokle se proleTERSka revolucija i feudalistička kontrarevolucija u jednom **svetskom ratu** ne ogledaju oružjem. U našem izlaganju, kao i u stvarnosti, **Belgija** i **Švajcarska** su bile tragikomične karikaturne žanr-slike u velikoj istorijskoj panorami: jedna – uзор-država buržoaske monarhije, druga – uзор-država buržoaske republike; obe – države koje uobražavaju da su isto tako nezavisne od klasne borbe, kao i od evropske revolucije.

Sada, pošto su naši čitaoci videli kako se klasna borba 1848. razvijala u kolosalnim političkim oblicima, vreme je da se izbliže upoznamo sa samim ekonomskim odnosima na kojima se zasniva kako egzistencija buržoazije i njena klasna vladavina, tako i ropstvo radnika.

Mi ćemo u tri velika odeljka izložiti: 1. odnos **najamnog rada prema kapitalu**, ropstvo radnika, vladavinu kapitalista; 2. **neminovnu propast srednjih građanskih klasa i takozvanog seljačkog staleža u današnjem sistemu**; 3. **trgovinsko podjarmljivanje i eksploatisanje buržoaskih klasa raznih evropskih nacija** od strane despota svetskog tržišta – **Engleske**.

Staraćemo se da izlažemo što prostije i popularnije, ne pretpostavljajući poznavanje ni najelementarnijih pojmova iz političke ekonomije. Mi hoćemo da nas radnici razumeju. A to nam je potrebno i zbog toga što u Nemačkoj vlada najčudnije neznanje i zbrka pojmova o najprostijim ekonomskim odnosima kod svijū, počev od patentiranih branilaca postojećeg poretka pa sve do **socijalističkih mađioničara** i **nepriznatih političkih**

genija, u kojima je razdrobljena Nemačka još bogatija nego u vladarima.

Najpre prvo pitanje: **Šta je najamnina? Kako se ona određuje?**

Ako zapitamo radnike: „Kolika vam je nadnica?“ oni će odgovoriti: „Ja dobijam od svoga buržuja za jedan radni dan 1 marku“, ili: „Ja dobijam 2 marke“ itd. Oni će, prema različitim granama rada kojima pripadaju, navesti različite sume novca koje oni dobijaju od svog buržuja za određeno vreme rada ili za izradu određenog predmeta, na primer da se izatka jedan aršin platna ili da se složi štampani tabak. I pored razlike u njihovim odgovorima, u jednoj tački svi će biti saglasni: najamnina je ona količina novca koju kapitalist plaća za određeno radno vreme ili za izvršenje određenog rada.

Kapitalist, tako izgleda, **kupuje**, dakle, njihov rad za novac. Oni mu za novac **prodaju** svoj rad. Ali to tako samo izgleda. Što oni kapitalistu u stvari prodaju za novac – to je njihova **radna snaga**. Tu radnu snagu kapitalist kupuje za jedan dan, jednu nedelju, jedan mesec, itd. A kupivši je, on je upotrebljava na taj način što mu radnici za ugovoreno vreme rade. Za istu sumu novca, za koju je kapitalist kupio njihovu radnu snagu, na primer za 2 marke, on je mogao kupiti 2 funte šećera ili izvesnu količinu neke druge robe. Te 2 marke, za koje je kupio 2 funte šećera, jesu **cena** 2 funte šećera. A one 2 marke za koje je kupio radnu snagu da je dvanaest časova upotrebi – jesu cena dvanaestočasovnog rada. Prema tome, radna snaga je roba onako isto kao i šećer. Ona se meri časovima, a šećer na vagi.

Svoju robu, radnu snagu, radnici razmenjuju za kapitalistovu robu, za novac, i ova se razmena vrši u jednom određenom odnosu. Toliko novca za toliku upotrebu radne snage. Za dvanaest časova tkanja – 2 marke. A zar te 2 marke ne predstavljaju sve druge robe koje ja mogu kupiti za 2 marke? Prema tome, radnik je svoju robu, radnu snagu, stvarno razmenio za sve vrste robâ, i to u jednom određenom odnosu.

Dajući radniku 2 marke, kapitalist mu je dao toliko mesa, toliko odela, toliko drva, osvetljenja itd. u razmenu za njegov radni dan. Prema tome, 2 marke izražavaju onaj odnos u kome se radna snaga razmenjuje za druge robe, one izražavaju **prometnu vrednost** njegove radne snage. Prometna vrednost jedne robe, izražena u **novcu** zove se njena **cena**. **Najamnina** je, dakle, samo naročito ime za cenu radne snage, koja se obično naziva **cena rada**, za cenu ove osobite robe koja postoji isključivo u mesu i krvi ljudskoj.

Uzmimo bilo kog radnika, recimo tkača. Kapitalist mu daje razboj i pređu. Tkač otpočne rad i od pređe postaje platno. Kapitalist uzme platno i proda ga na primer za 20 maraka. Je li sad tkačeva najamnina jedan **udeo** u platnu, udeo u 20 maraka, u proizvodu njegovog rada? Nipošto. Mnogo pre no što je platno prodato, možda mnogo pre no što je ono izatkano, tkač je primio svoju najamninu. Kapitalist ne plaća, dakle, ovu najamninu novcem koji će dobiti za platno, nego novcem kojim on već raspolaže. Kao što razboj i pređa nisu proizvod tkača kome ih je buržuj dao, isto tako nisu to ni robe koje on dobija razmenom za svoju robu, radnu snagu. Može se desiti da buržuj ne nađe kupca za svoje platno. Može se desiti da on prodajom platna ne istera ni najamninu. Moguće je da on platno u sravnjenju sa tkačevom nagradom veoma povoljno proda. Sve se to tkača ništa ne tiče. Kapitalist kupuje za jedan deo svojih raspoloživih sredstava, svoga kapitala, tkačevu radnu snagu isto tako kao što je za drugi deo svojih sredstava nabavio sirovinu – pređu, i oruđe za rad – razboj. Pošto je obavio te kupovine, a tu spada i kupovina radne snage potrebne za proizvodnju platna, on sada proizvodi sa **sirovinama i oruđima za rad koja pripadaju samo njemu**. U oruđa za rad spada dakako i naš dobri tkač, koji u proizvodu ili njegovoj ceni isto tako nema nikakva udela kao ni razboj.

Prema tome, najamnina nije radnikov udeo u robi koju je on proizveo. Najamnina je deo već postojeće robe, za koji kapitalist kupuje određenu količinu proizvodne radne snage.

Radna snaga je, dakle, roba koju njen vlasnik, najamni radnik, prodaje kapitalu. Zašto je prodaje? Da bi živeo.

Ali delatnost radne snage, rad, to je radnikova životna delatnost, njegovo vlastito ispoljavanje života. I ovu **životnu delatnost** radnik prodaje drugom da bi pribavio sebi potrebna **sredstva za život**. Prema tome, životna delatnost je za radnika samo sredstvo za održanje života. On radi da živi. On i ne uračunava rad u svoj život, šta više rad je žrtvovanje njegova života. Rad je roba koju je radnik prodao drugom. Proizvod njegova rada nije, prema tome, cilj njegova rada. Što radnik za sebe proizvodi, nije svila koju tka, nije zlato koje iz rudnika vadi, nije palata koju zida. Što on za sebe proizvodi, to je **najamnina**, a svila, zlato, palata pretvaraju se za njega u određenu količinu sredstava za život, možda u pamučnu bluzu, bakarni novac i stan u podrumu. A radnik koji dvanaest časova tka, prede, buši, struže, zida, kopa, tuca kamen, nosi teret itd. – može li on to dvanaestočasovno tkanje, pređenje, bušenje, struganje, zidanje, kopanje, tucanje kamena smatrati kao ispoljavanje svoga života, kao život? Naprotiv. Život za njega počinje kad rad prestane – za ručkom, u krčmi, u postelji. Dvanaestočasovni rad nema za njega nikakva smisla kao tkanje, pređenje, bušenje itd, nego kao **zarađivanje** pomoću kojega dolazi do ručka, krčme, postelje. Kad bi svilena buba prela zato da održi svoj život kao gusenica, ona bi bila pravi najamni radnik. Radna snaga nije bila uvek **roba**. Rad nije bio uvek najamni rad, tj. **slobodan rad**. **Rob** svoju radnu snagu nije prodavao gospodaru, isto tako kao što ni vo ne prodaje svoj rad seljaku. Rob je zajedno sa svojom radnom snagom jednom zauvek prodat njegovom gospodaru. On je roba koja može prelaziti iz ruku jednog gospodara u ruke drugoga. On **sam** je roba, ali radna snaga nije **njegova** roba. **Kmet** prodaje samo deo svoje radne snage. Ne dobija on nagradu od vlasnika zemlje, već, naprotiv, vlasnik zemlje dobija od njega izvestan danak.

Kmet pripada zemlji i daje plodove gospodaru zemlje. **Slobodan radnik**, naprotiv, prodaje sebe, i to na delove. On izlaže

javnoj prodaji 8, 10, 12, 15 časova svoga života, dan za danom, onom ko da više: sopstveniku sirovina, oruđa za rad i sredstava za život, tj. kapitalistu. Radnik ne pripada ni nekom gospodaru ni zemlji, ali 8, 10, 12, 15 časova njegovog svakodnevnog života pripadaju onome ko ih kupi. Radnik napušta kapitalista kod koga se najmio kad hoće, a kapitalist otpušta njega kad god nađe za shodno, čim ne može da od njega izvuče nikakvu korist ili bar ne onu korist na koju je računao. Ali radnik, kome je jedini izvor dohotka prodaja radne snage, ne može napustiti celu **klasu kupaca**, tj. **kapitalističku klasu**, a da se ne odrekne svoga života. On ne pripada ovom ili onom kapitalistu, ali pripada **kapitalističkoj klasi**; i sada je njegova stvar da nađe mušteriju, to jest da nađe sebi kupca u toj kapitalističkoj klasi.

Pre no što se detaljnije pozabavimo odnosom između kapitala i najamnog rada, izložićemo ukratko najopštije odnose koji dolaze u obzir pri određivanju najamnine.

Najamnina je, kao što smo videli, **cena** jedne određene robe, radne snage. Prema tome, najamninu određuju isti zakoni koji određuju cenu svake druge robe. Pitanje je sada: **kako se određuje cena neke robe?**

II

Čime se određuje **cena** neke robe?

Određuje se konkurencijom između kupaca i prodavaca, odnosom tražnje prema ponudi. Konkurencija koja određuje cenu neke robe javlja se u **tri vida**.

Jednu istu robu nude razni prodavci. Ko robe istog kvaliteta najjeftinije prodaje, siguran je da će potisnuti ostale prodavce sa bojišta i obezbediti za sebe najveću prođu. Prodavci se, dakle, međusobno bore oko prođe, oko tržišta. Svaki bi hteo da proda, po mogućstvu da proda mnogo, i, ako je moguće, da proda sam, isključujući ostale prodavce. Prema

tome, jedan prodaje jeftinije od drugoga. Javlja se **konkurencija među prodavcima**, koja **obara** cenu **roba** koje oni nude.

Ali javlja se i **konkurencija među kupcima**, koja **podize** cenu ponuđenih roba.

Nazad, javlja se **konkurencija među kupcima i prodavcima**; jedni žele što jeftinije kupiti, drugi žele što skuplje prodati. Rezultat ove konkurencije između kupaca i prodavaca zavisi od odnosa dveju ranije spomenutih strana konkurencije, tj. od toga da li je jača konkurencija u taboru kupaca ili u taboru prodavaca. Industrija izvodi na bojno polje dve vojske jednu protiv druge, od kojih svaka bje bitku u svojim sopstvenim redovima, među svojim sopstvenim trupama. Pobjeda je na strani one vojske u čijim je redovima borba najslabija.

Uzmimo da ima na tržištu 100 bala pamuka, a u isto vreme kupaca za 1 000 bala. U ovom slučaju tražnja je deset puta veća od ponude. Konkurencija među kupcima biće zbog toga veoma jaka, svaki hoće da prigrabi sebi jednu, a ako je moguće i svih 100 bala. Ovaj primer nije proizvoljno uzet. U istoriji trgovine doživeli smo periode rđavih berbi pamuka, kada je nekoliko udruženih kapitalista pokušavalo da kupi ne 100 bala, nego sav pamuk u celom svetu. U ovom slučaju kupci će gledati da potisnu jedan drugoga, nudeći relativno veću cenu za balu pamuka. A prodavci pamuka, koji primete da se trupe neprijateljske vojske žestoko međusobno bore, i koji su potpuno sigurni za prodaju svih 100 bala, čuvaće se svake međusobne svađe, da ne obore cenu pamuka u trenutku kada se njihovi protivnici međusobno nadmeću da je podignu. Najedanput nastaje, dakle, mir u vojsci prodavaca. Oni stoje kao **jedan** čovek prema kupcima, filozofski skrstivši ruke, i njihovim zahtevima ne bi bilo kraja, kad ne bi bilo tačno određenih granica u ponudama i najnasrtljivijih kupaca.

Ako je, dakle, ponuda jedne robe slabija od tražnje te robe, među prodavcima je konkurencija slaba ili je nikako i nema. U

istoj meri kako ova konkurencija opada, raste konkurencija među kupcima. Rezultat: veće ili manje skakanje robnih cena.

Poznato je da se obrnuti slučaj s obrnutim rezultatom češće javlja. Znatan suvišak ponude nad tražnjom: očajna konkurencija među prodavcima; oskudica u kupcima: roba ide u bescenje.

Ali šta znači skakanje i padanje cene, šta znači visoka i niska cena? Zrno peska, posmatrano kroz mikroskop, veliko je, a toranj u sravnjenju sa bregom malen je. A ako se cena određuje odnosom tražnje i ponude, čime se određuje taj odnos tražnje i ponude?

Obratimo se kojem god buržuju. On se neće ni časa predomišljati, i kao drugi Aleksandar Veliki preseći će ovaj metafizički čvor tablicom množenja. Ako me proizvodnja robe koju prodajem košta 100 maraka, reći će nam on, i ja dobijem prodajom ove robe 110 maraka, naravno na kraju godine – to je onda građanska, poštena, umerena dobit. Ali ako dobijem pri razmeni 120-130 maraka, onda je to visoka dobit; ako dobijem čak 200 maraka, to bi bila izvanredna, neobična dobit. Šta služi, dakle, buržuju kao **mera** dobiti? **Troškovi proizvodnje** njegove robe. Ako u razmenu za tu robu dobije izvesnu količinu druge robe čija je proizvodnja manje koštala, on je izgubio. Dobije li u razmenu za svoju robu izvesnu količinu druge robe čija je proizvodnja više koštala, on je dobio. A padanje i skakanje dobiti on računa po tome za koliko stepena prometna vrednost njegove robe stoji ispod ili iznad nule, ispod ili iznad **troškova proizvodnje**.

Videli smo, dakle, kako promenljivi odnos tražnje prema ponudi prouzrokuje čas skakanje čas padanje cena, čas visoke čas niske cene. Ako cena neke robe usled nedovoljne ponude ili nesrazmerno povećane tražnje znatno skoči, onda neizbežno i u istoj srazmeri pada cena neke druge robe; jer cena neke robe jeste samo u novcu izražen odnos u kome se druge robe sa njom razmenjuju. Na primer, ako cena jednog rifa svilene tkanine

skoči od 5 maraka na 6, onda je cena srebra prema svilenj materiji pala, a isto tako, u odnosu na svilenu tkaninu, pala je cena sviju drugih roba koje su zadržale stare cene. Mora se dati veća količina tih roba u razmenu za istu količinu svilene materije. Šta će biti posledica skakanja cene jedne robe? Masa kapitalâ će priticati industriskoj grani koja je u cvetanju, i to priticanje kapitala unosnijoj industriskoj grani trajaće dotle dok dobit ne spadne na običnu meru ili čak dotle dok cena proizvodima te industrijske grane, usled prekomerne proizvodnje, ne spadne ispod troškova proizvodnje.

Uzmimo obrnut slučaj. Ako cena neke robe padne ispod njenih troškova proizvodnje, kapitali će se povlačiti iz proizvodnje te robe. Osim slučaja da jedna industrijska grana nije više savremena, pa, prema tome, mora propasti, ovo će bekstvo kapitala smanjivati proizvodnju takve robe, tj. njenu ponudu dok ne bude odgovarala tražnji, dok se cena robe opet ne digne na visinu troškova proizvodnje, ili, štaviše, dok ponuda ne padne ispod tražnje, tj. dok se njena cena opet ne digne iznad troškova proizvodnje, **jer tekuća cena neke robe stoji uvek iznad ili ispod troškova proizvodnje te robe.**

Mi vidimo da se kapitali neprestano sele iz oblasti jedne industrije u oblast druge. Visoka cena izaziva i suviše jak priliv, a niska cena i suviše jak odliv kapitala.

Posmatrajući sa drugog gledišta, mogli bismo pokazati da troškovi proizvodnje određuju ne samo ponudu, nego i tražnju. Ali to bi nas i suviše udaljilo od našeg predmeta.

Upravo smo videli kako kolebanja ponude i tražnje svode cenu robe uvek na troškove proizvodnje. **Doduše, prava cena neke robe stoji uvek iznad ili ispod troškova proizvodnje; ali skakanje i padanje uzajamno se dopunjuju**, tako da se u izvesnom razmaku vremena, uračunavši i industrijsku plimu i oseku, robe razmenjuju saobrazno svojim troškovima proizvodnje. Njihovu cenu, dakle, određuju ti troškovi proizvodnje.

Ovo određivanje cene troškovima proizvodnje ne treba razumeti u smislu ekonomista. Ekonomisti kažu da je **prosečna cena** robe ravna troškovima proizvodnje; to da je **zakon**. Haotično kretanje, pri kome se penjanje izravnavo padanjem, a padanje penjanjem, oni smatraju kao slučajnost. S istim pravom moglo bi se, kao što su to drugi ekonomisti već učinili, kolebanje cena smatrati kao zakon, a njihovo određivanje troškovima proizvodnje kao slučajnost. Međutim, samo ova kolebanja, koja, izbluže posmatrana, nose sa sobom najstrašnija pustošenja i kao zemljotresi potresaju temelje buržoaskog društva, samo ova kolebanja određuju u svome toku cenu robe troškovima proizvodnje. Kretanje ovog nereda u celini jeste njegov red. U toku ovog industrijskog haosa, u ovom kružnom kretanju, konkurencija takoreći izravnavo jednu krajnost sa drugom.

Prema tome, mi vidimo ovo: cena robe određena je njenim troškovima proizvodnje, tako da se vremena kada se cena ove robe penje iznad troškova proizvodnje, izravnavaju vremenima kada ona pada ispod troškova proizvodnje, i obrnuto. Naravno, to ne vredi za svaki industrijski proizvod posebice, nego samo za celu industrijsku granu. To ne vredi, dakle, ni za svakog industrijalca posebice, nego samo za celu klasu industrijalaca.

Određivanje cene troškovima proizvodnje isto je što i određivanje cene radnim vremenom koje je potrebno za proizvodnju neke robe, jer u troškove proizvodnje ulaze: 1) sirovine i rabaćenje oruđa za rad, a to znači: industrijski proizvodi za čiju je proizvodnju utrošen izvestan broj radnih dana, koji, dakle, predstavljaju izvesnu količinu radnog vremena; i 2) neposredan rad, koji se takođe meri vremenom.

A isti opšti zakoni koji regulišu cenu robe uopšte, regulišu, naravno, i **najamninu, cenu rada**.

Najamnina će čas skakati čas padati, prema odnosu tražnje i ponude, prema stanju konkurencije među kupcima radne snage – kapitalistima, i prodavcima radne snage – radnicima.

Kolebanjima robnih cena uopšte odgovaraju kolebanja najamnine.

Ali u granicama ovih kolebanja cenu rada će određivati troškovi proizvodnje, radno vreme koje je potrebno da se ova roba, radna snaga, proizvede.

A koji su troškovi proizvodnje radne snage?

To su troškovi koji su potrebni da se radnik održi kao radnik i da se spremi za radnika.

Prema tome, ukoliko je za neki rad potrebno kraće vreme učenja, utoliko su manji troškovi proizvodnje radnika, utoliko je niža cena njegova rada, njegova najamnina. U industrijskim granama gde nije potrebno nikakvo obučavanje i gde je dovoljan goli fizički život radnikov, troškovi proizvodnje takvoga radnika ograničavaju se gotovo samo na one robe koje su potrebne da mu održe život i sposobnost za rad. **Cena njegova rada**, određuje se, prema tome, **cenom sredstava potrebnih za život**.

Ali ne treba gubiti iz vida još nešto. Fabrikant koji izračunava svoje troškove proizvodnje, da prema tome odredi cenu proizvoda, uzima u račun i rabaćenje oruđa za rad. Ako jedna mašina košta njega npr. 1 000 maraka, a istroši se za 10 godina, on dodaje 100 maraka godišnje ceni robe, kako bi posle deset godina istrošenu mašinu zamenio novom. Isto se tako u troškove proizvodnje proste radne snage moraju uračunati i troškovi oko množenja radnika, kako bi radnička klasa bila u stanju da se množi i da istrošene radnike zameni novima. Trošenje radnika uzima se u račun na isti način kao i trošenje mašine.

Prema tome, troškovi proizvodnje proste radne snage iznose koliko i troškovi za **održavanje života radnika i troškovi za njegovo množenje**. Cena ovih troškova života i množenja čini najamninu. Ova ovako utvrđena najamnina zove se **minimum najamnine**. Ovaj minimum najamnine važi, kao i uopšte određivanje cene roba troškovima proizvodnje, ne za **pojedinu**

individuu, nego za celu **vrstu**. Pojedini radnici, milioni radnika, ne dobijaju onoliko koliko je potrebno da žive i da se množe; **ali najamnina cele radničke klase** izjednačuje se u granicama svojih kolebanja sa ovim minimumom.

Pošto smo se već upoznali s najopštijim zakonima koji regulišu najamninu, kao i cenu svake druge robe, sada možemo поближе ući u naš predmet.

III

Kapital se sastoji iz sirovina, sredstava za rad i svakovrsnih sredstava za život, čijom se upotrebom proizvode nove sirovine, nova sredstva za rad i nova sredstva za život. Svi ovi sastavni delovi kapitala su tvorevine rada, proizvodi rada – **nagomilani rad**. Nagomilani rad koji služi kao sredstvo za novu proizvodnju jeste kapital.

Tako vele ekonomisti.

Šta je crnac-rob? Čovek crne rase. Koliko vredi jedno objašnjenje, toliko i drugo.

Crnac je crnac. Tek u određenim odnosima on postaje rob. Mašina za pređenje pamuka je mašina za pređenje pamuka. Tek u određenim odnosima ona postaje kapital. Istrgnuta iz ovih odnosa, ona nije kapital, kao što zlato kao takvo nije **novac**, ili kao što šećer nije što i cena šećera.

U proizvodnji ljudi ne utiču samo na prirodu, nego i jedan na drugoga. Oni mogu da proizvode jedino radeći zajedno na određeni način i razmenjujući svoje radove među sobom. Da bi proizvodili, oni stupaju u određene međusobne veze i odnose, i samo u granicama ovih društvenih veza i odnosa vrši se njihov uticaj na prirodu, obavlja se proizvodnja.

Prema različitom karakteru sredstava za proizvodnju biće, naravno, različiti i ovi društveni odnosi u koje proizvođači međusobno stupaju i uslovi pod kojima razmenjuju svoje radove

i učestvuju u celokupnom aktu proizvodnje. Sa pronalaskom novog ratnog oruđa, vatrenog oružja, nužno se izmenila cela unutrašnja organizacija vojske, promenili su se odnosi u kojima pojedinci čine vojsku i mogu dejstvovati kao vojska, izmenio se i međusobni odnos raznih vojski.

Društveni odnosi u kojima ličnosti proizvode, **društveni odnosi proizvodnje menjaju se, dakle, i preobražavaju se s promenama i razvitkom materijalnih sredstava za proizvodnju, proizvodnih snaga, odnosi proizvodnje u svojoj celini čine ono što se zove društveni odnosi, društvo, i to društvo na određenom, istorijskom stupnju razvitka**, društvo osobenog karaktera kojim se ono razlikuje od drugoga. **Antičko** društvo, **feudalno** društvo, **buržoasko** društvo su takve celine odnosâ proizvodnje, od kojih svaka za sebe obeležava ujedno zaseban stupanj razvitka u istoriji čovečanstva.

I **kapital** je društveni odnos proizvodnje. On je **buržoaski odnos proizvodnje**, odnos u proizvodnji buržoaskog društva. Sredstva za život, sredstva za rad, sirovine iz kojih se sastoji kapital, nisu li oni proizvedeni i nagomilani pod određenim društvenim uslovima, u određenim društvenim odnosima? Ne upotrebljavaju li se oni pod određenim društvenim uslovima, u određenim društvenim odnosima za novu proizvodnju? I zar ne pretvara upravo ovaj određeni društveni karakter proizvode koji služe za novu proizvodnju **u kapital**?

Kapital se ne sastoji samo iz sredstava za život, sredstava za rad i sirovina, ne sastoji se samo iz materijalnih proizvoda; on se sastoji tako isto iz **prometnih vrednosti**. Svi proizvodi iz kojih se sastoji kapital jesu **robe**. Prema tome, kapital nije samo zbir materijalnih proizvoda, on je zbir robâ, prometnih vrednosti, **društvenih veličina**.

Kapital ostaje isti, stavili mi mesto vune pamuk, mesto žita pirinač, mesto železnica parobrode, ako samo pamuk, pirinač, parobrodi – telo kapitala – imaju jednaku prometnu vrednost, jednaku cenu sa vunom, žitom i železnicama u kojima se on

ranije otelovljavao. Telo kapitala može se stalno menjati a da kapital ne pretrpi ni najmanju promenu.

Ali ako je svaki kapital izvestan zbir robâ, tj. prometnih vrednosti, to još ne znači da je svaki zbir robâ, prometnih vrednosti, kapital.

Svaki zbir prometnih vrednosti je prometna vrednost. Svaka pojedina prometna vrednost je zbir prometnih vrednosti. Na primer, kuća koja vredi 1 000 maraka jeste prometna vrednost od 1 000 maraka. Parče hartije koje vredi 1 pfenig, jeste zbir prometnih vrednosti 100/100 pfeniga. Proizvodi koji se mogu za druge razmeniti, jesu **robe**. Određeni odnos u kome se one razmenjuju – čini njihovu **prometnu vrednost**, ili, ako je izražen u novcu – njihovu **cenu**. Količina ovih proizvoda ne može ništa da menja na njihovom svojstvu da budu **roba** ili da predstavljaju **prometnu vrednost** ili da imaju određenu **cenu**. Bilo neko drvo veliko ili malo, ono ostaje drvo. Bilo da razmenjujemo gvožđe u lotima⁷[Lot – stara mera, iznosi oko 15 grama.] ili u centama za druge proizvode – menja li to njegov karakter da bude roba, prometna vrednost? Prema količini ono je roba veće ili manje vrednosti, više ili niže cene.

Na koji način izvesna količina robâ, prometnih vrednosti, postaje kapital?

Na taj način što se ona kao samostalna društvena **sila**, tj. kao sila **jednog dela društva** održava i uvećava **razmenom za neposrednu, živu radnu snagu**. Postojanje klase koja nema ničega sem sposobnosti za rad – nužna je pretpostavka kapitala.

Tek vladavina nagomilanog, minulog, opredmećenog rada nad neposrednim, živim radom pravi od nagomilanog rada kapital.

Kapital nije u tome što nagomilani rad služi živom radu kao sredstvo za novu proizvodnju. On je u tome što živi rad služi nagomilanome kao sredstvo da održi i poveća svoju prometnu

vrednost.

Šta se zbiva pri razmeni između kapitalista i najamnog radnika?

U razmenu za radnu snagu radnik dobija sredstva za život, a kapitalist dobija u razmenu za svoja sredstva za život rad, proizvodnu radnikovu delatnost, stvaralačku snagu kojom radnik ne samo nadoknađuje što je potrošio, već **daje nagomilanom radu veću vrednost nego što je dotle imao**. Radnik dobija od kapitalista jedan deo gotovih sredstava za život. Čemu mu služe ova sredstva za život? Služe mu za neposrednu potrošnju. Ali čim ja potrošim sredstva za život, ona su za mene za zavek izgubljena, sem ako vreme za koje su ta sredstva održavala moj život upotrebim na to da proizvedem nova sredstva za život, da za vreme trošenja stvorim svojim radom nove vrednosti na mesto onih koje su nestale u potrošnji. Ali baš tu blagorodnu reproduktivnu snagu radnik ustupa kapitalu u razmenu za primljena sredstva za život. Prema tome, ona je za radnika izgubljena.

Uzmimo jedan primer. Neki zakupac plaća svome nadničaru 5 srebrnih groša dnevno. Za tih 5 srebrnih groša ovaj radi na njivi zakupčevoj ceo dan i osigurava mu tako prihod od 10 srebrnih groša. Zakupac je ne samo povratio vrednosti koje je dao nadničaru; on ih je udvostručio. Tako je on onih 5 srebrnih groša koje je dao nadničaru upotrebio, potrošio na plodan, produktivan način. On je za 5 srebrnih groša kupio upravo rad i snagu nadničarevu, koja proizvodi poljoprivredne proizvode od dva puta veće vrednosti i od 5 srebrnih groša pravi 10. A nadničar, naprotiv, na mesto svoje proizvodne snage čije je dejstvo ustupio zakupcu, dobija 5 srebrnih groša koje razmenjuje za sredstva za život, koja on brže ili sporije potroši. Prema tome, potrošnja ovih 5 srebrnih groša bila je dvojaka: **reproduktivna** za kapital, jer je za njih kupljena radna snaga⁸[Na ovom mestu termin „radna snaga” nije stavio Engels, nego se on već nalazi u tekstu koji je Marks objavio u

„Novim rajnskim novinama“.] koja je proizvela 10 srebrnih groša, a **neproduktivna** za radnika, jer su razmenjeni za sredstva za život koja su zanavek iščezla i čiju vrednost on može ponovo dobiti jedino ako ponovi istu razmenu sa zakupcem. **Na taj način kapital pretpostavlja najamni rad, a najamni rad pretpostavlja kapital. Oni se uzajamno uslovljavaju; oni se uzajamno stvaraju.**

Da li jedan radnik u pamučnoj fabrici proizvodi samo pamučne tkanine? Ne, on proizvodi kapital. On proizvodi vrednosti koje iznova služe tome da komanduju njegovim radom i da pomoću njegovog rada stvaraju nove vrednosti.

Kapital može da se umnožava jedino razmenom za radnu snagu, stvaranjem najamnog rada. Radna snaga najamnog radnika može da se razmeni za kapital samo uvećavajući ga, pojačavajući vlast kojoj robuje. **Prema tome, povećavanje kapitala je povećavanje proletarijata, tj. radničke klase.**

Interesi kapitalista i radnika su prema tome **isti**, tvrde buržoazija i njeni ekonomisti. I zaista! Radnik propada, ako mu kapital ne dâ posla. Kapital propada, ako ne eksploatiše radnu snagu, a da bi je eksploatisao, mora je kupiti. Ukoliko se brže množi kapital određen za proizvodnju, proizvodni kapital, ukoliko industrija bujnije cveta, ukoliko se više buržoazija bogati, ukoliko posao bolje ide, utoliko više radnika je potrebno kapitalistu, utoliko se radnik skuplje prodaje.

Neophodan uslov za snošljivo stanje radnikovo **jeste dakle što brže raste proizvodnog kapitala.**

Ali šta je to raste proizvodnog kapitala? Raste vlasti nagomilanog rada nad živim radom. Raste vladavine buržoazije nad radničkom klasom. Ako najamni rad proizvodi tuđe bogatstvo što nad njim vlada, neprijateljsku snagu, kapital, on od kapitala dobija sredstva za rad, tj. sredstva za život, pod tim uslovom da on ponovo postane deo kapitala,

poluga koja će ponovo baciti kapital u sve brže rasteenje.

Tvrđenje da su interesi kapitala i interesi radnika isti, znači samo to da su kapital i najamni rad dve strane jednog istog odnosa. Jedna uslovljava drugu, kao što se zelenaš i raspikuća uzajamno uslovljavaju.

Dokle je najamni radnik najamni radnik, njegova sudbina zavisi od kapitala. To je ta mnogohvaljena zajednica interesa radnika i kapitalista.

IV

Ako raste kapital, raste i masa najamnog rada, raste i broj najamnih radnika, jednom rečju: vladavina kapitala rasprostire se nad većom masom individua. Pretpostavimo najpovoljniji slučaj: ako raste proizvodni kapital, raste i tražnja rada. Skače, dakle, cena rada, najamnina.

Jedna kuća, bila ona velika ili mala, zadovoljava sve društvene zahteve u pogledu stana dokle god su i okolne kuće male. Ali kad se pored male kuće podigne palata, mala kuća postaje koliba. Mala kuća potvrđuje sada da njen sopstvenik može da ima samo male ili nikakve zahteve; može se ona u toku civilizacije podizati uvis koliko hoće, ako susedna palata bude podizana u istoj ili čak većoj razmeri, stanovnik relativno male kuće osećaće se sve neugodnije, sve nezadovoljniji, sve više pritešnjen među svoja četiri zida.

Primetno uvećanje najamnine pretpostavlja brzo rasteenje proizvodnog kapitala. Brzo rasteenje proizvodnog kapitala izaziva isto tako brzo rasteenje bogatstva, luksuza, društvenih potreba i društvenih uživanja. Prema tome, iako su radnikova uživanja porasla, društveno podmirivanje tih uživanja palo je u sravnjenju sa povećanim uživanjima kapitalista, koja su radniku nedostižna, i uopšte u sravnjenju sa stupnjem razvitka društva. Našim potrebama i uživanjima izvor je u društvu; mi ih zato i merimo prema društvu; mi ih ne merimo prema

predmetima kojim se podmiruju. A pošto su potrebe i uživanja društvene prirode, oni su relativni.

Najamnina se uglavnom ne određuje samo masom roba koje se za nju mogu kupiti. Ona obuhvata različite odnose.

Za svoju radnu snagu radnici dobijaju najpre izvesnu sumu novca. Je li najamnina određena samo ovom novčanom cenom?

U XVI veku, usled otkrića bogatijih i za eksploataciju pogodnijih rudnika u Americi, porasla je u Evropi količina zlata i srebra u opticaju. Vrednost zlata i srebra je pala u odnosu prema ostalim robama. Radnici su dobijali i posle toga, kao i pre, istu količinu srebrnog novca za svoju radnu snagu. Novčana cena njihovog rada ostala je ista, a ipak je njihova najamnina pala, jer su za istu količinu srebra dobijali u razmenu manju količinu drugih roba. To je bila jedna od okolnosti koje su ubrzale rastenje kapitala, nastajanje buržoazije u XVI veku.

Uzmimo drugi slučaj. U zimu 1847, usled rđave žetve, znatno je porasla cena najnužnijim životnim namirnicama – žitu, mesu, maslu, siru itd. Pretpostavimo da su radnici dobijali posle toga kao i pre, istu sumu novca za svoju radnu snagu. Je li njihova najamnina pala? Svakako. Za isti novac dobijali su sada u razmenu manje hleba, mesa, itd. Njihova najamnina je pala ne zbog toga što se vrednost srebra smanjila, nego što se uvećala vrednost sredstava za život.

Najposle, uzmimo da je novčana cena rada ista, ali da cena svih poljoprivrednih i manufakturnih roba padne usled primene novih mašina, povoljnijeg godišnjeg doba itd. Za isti novac radnici mogu kupiti sada više raznih roba. Njihova se najamnina, prema tome, povisila upravo zato što se njena novčana vrednost nije izmenila.

Novčana cena rada, nominalna najamnina, ne poklapa se, dakle, s realnom najamninom, tj. s količinom robâ koja se razmenom za najamninu stvarno može dobiti. Prema tome, kad se govori o

skakanju ili padanju najamnine, ne treba imati u vidu samo novčanu cenu rada, nominalnu najamninu.

Ali ni nominalna najamnina, tj. suma novca za koju se radnik prodaje kapitalistu, ni realna najamnina, tj. količina roba koju on za taj novac može kupiti, ne iscrpljuju sve odnose što ih najamnina obuhvata.

Najamnina se, pre svega, određuje i odnosom prema dobiti, prema profitu kapitalista, i to je – srazmerna, relativna najamnina.

Realna najamnina izražava cenu rada u srazmeri prema ceni ostalih roba, međutim relativna najamnina izražava udeo neposrednog rada u novoj vrednosti koju je on stvorio, u odnosu na udeo koji pripada nagomilanom radu, kapitalu.

Gore smo rekli: „Najamnina nije radnikov udeo u robi koju je on proizveo. Najamnina je deo već postojeće robe, za koji kapitalist kupuje određenu količinu proizvodne radne snage.” Ali ovu najamninu kapitalist mora nadoknaditi iz cene po kojoj proda proizvod koji je radnik proizveo; on je mora tako nadoknaditi da mu pri tom, po pravilu, preostane neki suvišak preko učinjenih troškova proizvodnje, neki profit. Prodajna cena robe koju je radnik proizveo deli se za kapitalista u tri dela: **prvo**, u naknadu cene za predujmljene sirovine zajedno sa naknadom za rabaćenje alata, mašina i drugih sredstava za rad koje on takođe predujmljuje; **drugo** u naknadu predujmljene najamnine, i **treće** – u suvišak preko toga, kapitalistov profit. Dok prvi deo nadoknađava samo **vrednosti koje su ranije postojale**, jasno je da se kako naknada najamnine tako i suvišak koji čini kapitalistov profit uglavnom uzimaju iz **nove vrednosti koju je stvorio radnikov rad** i dodao sirovini. I **u ovome smislu** možemo kako najamninu tako i profit, da bismo ih mogli uporediti, shvatiti kao udele u radnikovom proizvodu.

Realna najamnina može ostati ista, može čak rasti, pa da relativna najamnina ipak pada. Pretpostavimo, na primer, da su

cene svih životnih namirnica pale za $\frac{2}{3}$, dok nadnica pada samo za $\frac{1}{3}$, dakle recimo od 3 marke na 2 marke. Iako radnik sa ove 2 marke raspolaže većom količinom roba nego ranije sa 3, njegova se najamnina ipak smanjila u odnosu na kapitalistov profit. Profit kapitalista (na primer fabrikanta) uvećao se za 1 marku, to znači da radnik mora za manju sumu prometnih vrednosti, koju mu kapitalist plaća, proizvesti veću sumu prometnih vrednosti nego ranije. Udeo kapitala u odnosu na udeo rada povećao se. Raspodela društvenog bogatstva između kapitala i rada postala je još nesrazmernija. S istim kapitalom kapitalist komanduje većom količinom rada. Moć kapitalističke klase nad radničkom klasom je porasla, društveni položaj radnikov pogoršao se, pao je još jedan stepen niže ispod društvenog položaja kapitalistova.

Pa koji je to opšti zakon koji određuje padanje i skakanje najamnine i profita u njihovom uzajamnom odnosu?

Najamnina i profit stoje u obrnutoj srazmeri. Udeo kapitala, profit, raste u istoj srazmeri u kojoj udeo rada, nadnica, pada, i obrnuto. Profit se povećava u istoj meri u kojoj najamnina pada, a pada u istoj meri u kojoj najamnina raste.

Možda će neko primetiti da kapitalist može doći do profita probitačnom razmenom svojih proizvoda s drugim kapitalistima, povećanom tražnjom njegove robe, bilo usled otvaranja novih tržišta, bilo usled trenutno povećanih potreba na starim tržištima itd; da se kapitalistov profit može, dakle, uvećati na račun drugih kapitalista, nezavisno od povećanja i padanja najamnine, prometne vrednosti radne snage; ili da kapitalistov profit može rasti usled poboljšanja sredstava za rad, nove primene prirodnih snaga itd.

Pre svega mora se priznati da rezultat ostaje isti, mada je postignut obrnutim putem. Istina, profit se nije uvećao zbog toga što je najamnina pala, ali najamnina je pala zbog toga što je profit porastao. Kapitalist je s istom količinom tuđeg rada pribavio veću sumu prometnih vrednosti, a da nije morao

rad skuplje platiti; a to znači da je rad, u odnosu na čist prihod koji donosi kapitalistu, manje plaćen.

Podsećamo još i na to da se, i pored kolebanja robnih cena, prosečna cena svake robe, odnos u kome se ona razmenjuje za drugu robu, određuje **troškovima njene proizvodnje**. Stoga se zakidanja u okviru same kapitalističke klase nužno izravnavaju. Usavršavanje mašina, nova primena prirodnih snaga u službi proizvodnje omogućuju da se za izvesno radno vreme s istom količinom rada i kapitala stvori veća masa proizvoda, ali nipošto veća masa prometnih vrednosti. Ako primenom mašina za pređenje mogu da izradim za jedan sat dva puta toliko pređe koliko pre njenog pronalaska, recimo sto funti mesto pedeset, to razmenom ovih sto funti ja neću – zato što su troškovi proizvodnje za polovinu pali ili zato što sada mogu s istim troškovima da dajem dva puta veću količinu proizvoda – dugo dobijati više robâ nego ranije za pedeset.

Najzad, ma u kom odnosu kapitalistička klasa, buržoazija, bilo jedne zemlje bilo celog svetskog tržišta, delila čist prinos proizvodnje među sobom, celokupna suma tog čistog prinosa biće svagda samo ona suma za koju se nagomilani rad uopšte povećao pomoću neposrednog rada. Ta celokupna suma raste, dakle, u istoj srazmeri u kojoj se kapital uvećava radom, tj. u srazmeri u kojoj raste profit prema najamnini.

Prema tome vidimo da su **interesi kapitala i interesi najamnog rada**, čak i kad ostajemo **u granicama odnosa između kapitala i najamnog rada, dijametralno suprotni**.

Brzo rasteenje kapitala odgovara brzom rastenju profita. Profit može rasti brzo samo ako cena rada, ako relativna najamnina, isto tako brzo pada. Relativna najamnina može padati, iako realna najamnina istovremeno s nominalnom najamninom, sa novčanom vrednošću rada raste, ali samo ne raste u istoj srazmeri sa profitom. Na primer, ako za vreme dobrih poslova najamnina poraste za 5 procenata, a profit za 30 procenata, srazmerna, relativna najamnina **nije porasla**, već **pala**.

Prema tome, ako se radnikov dohodak povećava usled brzog rasteñja kapitala, povećava se u isto vreme društvena provalija koja deli radnika od kapitalista, povećava se vlast kapitala nad radom, zavisnost rada od kapitala.

Tvrđenje da radnik ima interesa da kapital brzo raste, znači samo ovo: ukoliko radnik brže umnožava tuđe bogatstvo, utoliko će mrvice koje mu padaju biti masnije, utoliko će više radnika moći da bude uposlano i stvoreno, utoliko se brže može umnožiti masa roblja zavisnog od kapitala.

Videli smo, dakle:

Čak ni **najpovoljnija situacija** za radničku klasu, **što brže rasteñje kapitala**, ma koliko popravljala radnikov materijalni život, ne ukida suprotnost između njegovih interesa i interesa buržuja, interesa kapitalista. **Profit i najamnina** ostaju i dalje u **obrnutoj srazmeri**.

Ako kapital raste brzo, može se i najamnina podići; ali profit kapitala raste nesrazmerno brže. Materijalni položaj radnikov popravio se, ali na račun njegovog društvenog položaja. Društvena provalija koja ga deli od kapitalista, proširila se.

Najzad:

Tvrđenje da je sve brže rasteñje proizvodnog kapitala najpovoljniji uslov za najamni rad, znači samo to: ukoliko radnička klasa brže umnožava i uvećava neprijateljsku joj silu, tuđe bogatstvo koje joj gospodari, utoliko će biti povoljniji uslovi pod kojima će joj biti dozvoljeno da iznova radi na uvećavanju buržoaskog bogatstva, na jačanju vlasti kapitala, imajući to zadovoljstvo da sama sebi kuje zlatne lance kojima je buržoazija vuče za sobom.

V

Jesu li **rasteñje proizvodnog kapitala** doista tako nerazdvojno spojeno sa **penjanjem najamnine** kao što tvrde buržoaski

ekonomisti? Ne smemo im na reč verovati. Ne smemo im verovati ni to, da je rob kapitalov utoliko sitiji ukoliko je kapital masniji. Buržoazija je i suviše prosvećena, ona i suviše dobro računa, da bi delila predrasude feudalca koji se razmetao sjajem svoje posluge. Sami uslovi života teraju buržoaziju da računa.

Zato ćemo morati izbliže ispitati:

Kako utiče rastenje proizvodnog kapitala na najamninu?

Ako proizvodni kapital buržoaskog društva, uopšte uzevši, raste, javlja se **svestranije** nagomilavanje rada. Kapitali se uvećavaju i po broju i po obimu. **Uvećavanje** kapitala uvećava **konkurenciju među kapitalistima**. **Rastući obim** kapitalâ omogućava **da se na industrijsko bojište izvedu silnije armije radnika sa džinovskim borbenim oruđima**.

Jedan kapitalist može pobediti drugoga i osvojiti njegov kapital samo jeftinijom prodajom. A da bi jeftinije mogao prodavati, a da sebe ne upropasti, mora jeftinije proizvoditi, tj. mora što više povećavati proizvodnu snagu rada. Ali proizvodna snaga rada povećava se na prvom mestu **većom podelom rada**, svestranijim uvođenjem i stalnim usavršavanjem **mašina**. Ukoliko je veća armija radnika na koju je podeljen rad, ukoliko su džinovskije razmere u kojima se uvode mašine; utoliko se više, relativno, smanjuju troškovi proizvodnje, utoliko plodniji postaje rad. Zato dolazi među kapitalistima do svestrane utakmice da podelu rada i mašine uvećaju i da ih eksploatišu u što je moguće većim razmerama.

Ako je neki kapitalist većom podelom rada, primenom i usavršavanjem novih mašina, probitačnijom i masovnijom eksploatacijom prirodnih snaga uspeo da istom količinom rada, ili nagomilanog rada, proizvodi veću količinu proizvoda, robâ, nego njegovi konkurenti, ako, na primer, proizvede ceo aršin platna za isto radno vreme za koje njegovi konkurenti otkupe samo pola aršina – kako će taj kapitalist postupati?

On bi mogao i dalje prodavati pola aršina po dotadašnjoj tržišnoj ceni, ali na taj način ne bi mogao tući svoje protivnike i uvećati prođu svoje robe. Ali u istoj meri u kojoj se proširila njegova proizvodnja, povećala se za njega potreba za prodom. Moćnija i skuplja sredstva za proizvodnju što ih je uveo **osposobljavaju** ga, istina, da svoju robu prodaje jeftinije, ali ga u isto vreme **primoravaju da prodaje veću količinu robe**, da za svoju robu osvoji nesrazmerno **veće** tržište; zato će naš kapitalist prodavati pola aršina platna jeftinije od svojih konkurenata.

No kapitalist neće prodavati ceo aršin po istoj ceni po kojoj njegovi konkurenti prodaju pola aršina, iako njega proizvodnja celog aršina ne staje više nego što druge staje pola aršina. Inače ne bi postigao nikakav ekstra-profit, već bi razmenom samo izvukao troškove proizvodnje. Njegov eventualni veći prihod poticao bi otuda što je stavio u pokret veći kapital, a ne otuda što se njegov kapital bolje oplodio nego kapital drugih kapitalista. Sem toga, on postiže cilj koji želi da postigne na taj način što određuje cenu svojoj robi samo za nekoliko procenata manje nego njegovi konkurenti. On ih potiskuje s tržišta, otima im bar jedan deo njihove prođe **prodajući jeftinije**. I najzad setimo se da je tekuća cena **uvek iznad ili ispod troškova proizvodnje**, već prema tome da li se prodaja robe vrši u povoljnijoj ili nepovoljnijoj industrijskoj sezoni. Prema tome da li je tržišna cena jednog aršina platna ispod ili iznad njegovih dotada uobičajenih troškova proizvodnje, menjaće se i procenti uz koje kapitalist koji je primenio nova, plodnija sredstva za proizvodnju prodaje iznad svojih stvarnih troškova proizvodnje.

Ali **privilegija** našeg kapitalista nije duga veka; ostali kapitalisti koji se s njim nadmeću uvode iste mašine, istu podelu rada, uvode ih u istim ili još većim razmerama, i ovo uvođenje postaje tako opšte da cena platna pada ne samo **ispod njegovih starih**, nego i **ispod njegovih novih troškova proizvodnje**.

I tako se kapitalisti nalaze u istom međusobnom odnosu u kom su bili **pre** uvođenja novih sredstava za proizvodnju, i ako s ovim sredstvima mogu dati po istoj ceni dva puta više proizvoda, oni su **sada** prinuđeni da **ispod** stare cene dadu dva puta više proizvoda. Na nivou ovih novih troškova proizvodnje počinje opet ista igra. Opet veća podela rada, više mašina, veće razmere iskorišćavanja te podele rada i mašina. A konkurencija otpočinje iznova da na isti način deluje protiv ovog rezultata.

Mi vidimo kako se tako način proizvodnje i sredstva za proizvodnju stalno menjaju, revolucionišu, kako **podela rada neminovno povlači za sobom veću podelu rada, primena mašina veću primenu mašinerije, proizvodnja u velikim razmerama proizvodnju u još većim razmerama.**

To je zakon koji uvek iznova izbacuje buržoasku proizvodnju iz njenog starog koloseka i tera kapital da napreže proizvodne snage rada, **pošto** ih je jednom već napregao, zakon koji ne ostavlja kapital na miru, i neprestano mu došaptava: napred! napred!

To nije nikakav drugi zakon do onaj zakon koji cenu robe, u granicama periodičnih kolebanja trgovine, neminovno **izjednačuje sa troškovima proizvodnje.**

Ma kako ogromna bila sredstva za proizvodnju koja kapitalist stavlja u pokret, konkurencija će se postarati da ta sredstva uđu u opštu upotrebu, a od onoga trenutka kada ona budu postala opšta, jedini uspeh veće plodnosti njegova kapitala biće u tome što će sada **za istu cenu** morati davati 10, 20, 100 puta više proizvoda nego ranije. Ali pošto će on možda morati da proda 1 000 puta više, da bi većom masom prodate robe izravnao nižu cenu, pošto je prodaja u većoj masi potrebna sada ne samo radi većeg profita, nego i da se naknade troškovi proizvodnje – a videli smo da i samo oruđe za proizvodnju postaje sve skuplje – i pošto je ova masovna prodaja postala životno pitanje ne samo za njega nego i za njegove takmace, to

stara borba otpočinje **tim oštrije što su plodnija već pronađena sredstva za proizvodnju. Podela rada i primena mašina razvijaće se, dakle, iznova u nesravnjeno većoj razmeri.**

Ma kakva bila moć primenjenih sredstava za proizvodnju, konkurencija se stara da kapital liši zlatnih plodova ove moći time što cenu robe svodi na troškove proizvodnje, dakle time što u istoj onoj meri u kojoj se pojavljuje mogućnost da se proizvodi jeftinije, tj. da se pomoću iste količine rada proizvodi više – čini imperativnim zakonom pojeftinjenje proizvodnje, liferovanje sve većih masa proizvoda za istu sumu cena. Kao rezultat svojih sopstvenih napora kapitalist ne dobija ništa više sem obaveze da za isto radno vreme proizvede više, jednom rečju: **teže uslove za oplođavanje svoga kapitala.** I dokle ga konkurencija bez prestanka vija svojim zakonom troškova proizvodnje i svako oružje koje on skuje za svoje protivnike okreće protiv njega samog, dotle kapitalist jednako gleda kako da preduhitri konkurenciju, uvodeći neumorno nove, doduše skuplje, ali zato plodnije mašine i novu podelu rada na mesto stare, pre no što konkurencija bude i ove nove pregazila.

Zamislimo sada da je ovo grozničavo uzbuđenje obuhvatilo u isto vreme **celo svetsko tržište**, pa će nam biti jasno kako rasteenje, akumulacija i koncentracija kapitala vode neprekidnoj podeli rada, koja se razvija naglo i vrši u sve džinovskim razmerama – vode primeni novih i usavršavanju starih mašina.

No, kako ove okolnosti, koje su nerazdvojne od rasteenja proizvodnog kapitala, utiču na određivanje najamnine?

Veća **podela rada** osposobljava **jednog** radnika da radi za 5, 10, 20 njih; ona dakle povećava konkurenciju među radnicima, 5, 10, 20 puta. Radnici konkurišu sebi ne samo kad se jedan od drugoga jeftinije prodaju; oni konkurišu sebi i kad **jedan** radi za 5, 10, 20 njih; a **podela rada**, koju kapital zavodi i

neprestano uvećava, primorava radnike na ovu vrstu konkurencije.

Dalje. Ukoliko **podela rada** raste, utoliko rad postaje **prostiji**. Naročita radnikova umešnost gubi vrednost. Radnik se pretvara u prostu, monotonu proizvodnu snagu, od koje se ne traže naročite telesne ni duhovne sposobnosti. Njegov rad može sada da obavlja svako. Zato sada sa svih strana nagrću konkurenti, a rekli smo već: ukoliko je neki rad prostiji i lakši, ukoliko je manje troškova proizvodnje potrebno da se on izuči, utoliko najamnina niže pada, jer se ona, kao i cena svake druge robe, određuje troškovima proizvodnje.

Prema tome, ukoliko rad stvara manje zadovoljstva, a više odvratnosti, utoliko konkurencija raste i najamnina opada. Radnik nastoji da održi iznos svoje najamnine radeći više, bilo da radi više časova, bilo da daje više rada u istom času. Gonjen bedom, on, dakle, još povećava ubitačne posledice podele rada. Rezultat toga je: **što više radi, tim manju najamninu dobija**, iz prostog razloga što pravi utoliko veću konkurenciju svojim drugovima, i, prema tome, stvara sebi od svojih drugova isto toliko konkurenata koji se nude pod isto tako rđavim uslovima kao i on, – što u krajnjoj liniji konkuriše **samom sebi, samom sebi kao članu radničke klase.**

Mašine izazivaju iste posledice, samo u još mnogo većoj razmeri, potiskujući izučene radnike neizučenim, muškarce – ženama, odrasle – decom; tamo gde se prvi put uvode one izbacuju ručne radnike u masama na ulicu, a tamo gde se poboljšavaju i usavršavaju, zamenjuju plodnijim mašinama, ostavljaju bez rada manje grupe radnika. Mi smo napred u krupnim potezima ocrtali industrijski rat koji kapitalisti vode među sobom; **taj rat ima tu osobitost da se bitke u njemu dobijaju manje pojačavanjem, a više otpuštanjem radničke armije. Vojskovođe, kapitalisti, nadmeću se ko će moći otpustiti više vojnika industrije.**

Ekonomisti nam naravno pričaju da radnici koje je mašina

učinila suvišnim nalaze rada u **novim** industrijskim granama.

Oni se ne usuđuju neposredno tvrditi da oni isti radnici koji su otpušteni stupaju u nove grane rada. Činjenice govore i suviše jasno protiv ove laži. Oni zapravo samo tvrde da se za druge **sastavne delove radničke klase**, na primer za onaj deo mlade radničke generacije koji je bio gotov da stupi u propalu industrijsku granu, otvaraju nove mogućnosti zaposlenja. To je, naravno, velika satisfakcija za propale radnike. Gospodi kapitalistima neće nedostajati sveža mesa i krvi za eksploataciju, mrtvi će ukopati svoje mrtvace. Ta je uteha više radi same buržoazije nego radi radnika. Kad bi cela klasa najamnih radnika bila mašinama uništena, kako bi to bilo strašno za kapital, koji bez najamnog rada prestaje biti kapital!

Ali uzmimo da radnici koje je mašina neposredno istisla sa rada, i onaj deo novih generacija koji je na taj rad već čekao, **nađu novo zanimanje**. Verujete li da će novi rad biti plaćen toliko koliko i izgubljeni? **To bi se protivilo svima zakonima ekonomije**. Mi smo videli kako moderna industrija donosi sobom to da složeniji, viši posao bude zamenjen prostijim, nižim.

Pa kako će masa radnika koju su mašine izbacile iz neke industrijske grane naći pribežišta u drugoj grani sem po **nižu, goru nagradu**?

Kao na izuzetak ukazivalo se na one radnike koji rade u proizvodnji samih mašina. Čim industrija traži i troši više mašinerije, mašine se neminovno moraju umnožavati, prema tome i proizvodnja mašina, prema tome i broj radnika u proizvodnji mašina, a radnici zaposleni u ovoj industrijskoj grani dolaze u red kvalifikovanih, čak obrazovanih radnika.

Posle 1840 godine ovo dotle poluistinito tvrđenje izgubilo je poslednji trag istine, jer se u proizvodnji mašina sve svestranije primenjuju mašine, kao god i u proizvodnji pamučne

pređe, a radnici zaposleni u fabrikama mašina, u sravnjenju sa veoma savršenim mašinama, mogu samo obavljati rad veoma nesavršenih mašina.

Ali na mesto čoveka koga je mašina oterala, fabrika je možda uposlila **troje** dece i **jednu** ženu! A zar najamnina muškarca nije morala biti dovoljna za izdržavanje troje dece i žene? Zar minimum najamnine nije morao biti dovoljan za održanje i množenje vrste? Šta, dakle, dokazuje ova omiljena buržoaska fraza? Ništa više no da je sada potrebno da se za izdržavanje jedne radničke porodice troši **četiri** puta toliko radničkih života koliko ranije.

Rezimirajmo: **Ukoliko proizvodni kapital više raste, utoliko se više proširuje podela rada i primena mašina. Ukoliko se više proširuje podela rada i primena mašina, utoliko se više razvija konkurencija među radnicima, utoliko više se smanjuje njihova najamnina.**

Pored toga radnička klasa regrutuje se još i iz **viših slojeva društva**; u nju se survava masa sitnih industrijalaca i sitnih rentijera, kojima je sada prva briga da podignu svoje ruke pored ruku radničkih. Tako šuma dignutih ruku koje traže rada postaje sve gušća, a ruke sve mršavije.

Po sebi se razume da sitni industrijalac ne može izdržati borbu u kojoj je jedan od glavnih uslova proizvodnja u sve većoj razmeri, to jest u kojoj treba biti veliki, a ne mali industrijalac.

Isto tako nije potrebno više objašnjavati da kamata od kapitala opada s masom i namnožavanjem kapitala, da, prema tome, mali rentijer ne može više da živi od svoje rente, da se zbog toga mora okrenuti industriji, ući u redove sitnih industrijalaca i time povećati broj kandidata za proletarijat.

Naposletku, ukoliko izloženo kretanje prinuđava kapitaliste da u sve većoj razmeri eksploatišu džinovska sredstva za proizvodnju koja već postoje, i da u toj nameri pokrenu sve

točkove kredita, utoliko se više množe industrijski zemljotresi, u kojima se poslovni svet održava jedino tako što žrtvuje podzemnim bogovima jedan deo bogatstva, proizvoda, pa čak i proizvodnih snaga – jednom rečju **krize** se umnožavaju. One bivaju sve češće i sve oštrije već i zbog toga što ukoliko više raste masa proizvoda, dakle potreba za većim tržištima, utoliko se svetsko tržište sve više sužava, novih tržišta za eksploataciju preostaje sve manje, jer je svaka ranija kriza otvarala svetskoj trgovini vrata dotle neosvojenih ili tek površno eksploatisanih tržišta. Ali kapital ne samo da **živi** od rada. Kao kakav otmeni varvarski gospodar, on nosi sa sobom u grobnicu leševe svojih robova, čitave hekatombe radnika koji propadaju u krizama. Vidimo dakle: **ako kapital raste brzo, nesravnjeno brže raste konkurencija među radnicima, tj. utoliko se brže relativno smanjuju izvori zarade, sredstva za život radničke klase, pa ipak je brzo rasteenje kapitala najpovoljniji uslov za najamni rad.**

[Predavanja koja je K. Marks održao od 14-30. decembra 1847. Prvi put objavljena u „Neue Rheinische Zeitung“ od 5-8. i 11. aprila 1849. Izišla u zasebnoj brošuri sa predgovorom i u redakciji F. Engelsa u Berlinu 1891.]

Bibliografski podaci

Autor	Karl Marks
Naslov	Najamni rad i kapital
Prevod	Dimitrije Tucović
Izdavač	Centar za liberterske studije i LIBER (Beograd)
Godina	2006.